

ПОРОДИЧНИ ЧИНИОЦИ СТАБИЛНОСТИ САМОПОШТОВАЊА АДОЛЕСЦЕНАТА

*Јелисавета Тодоровић**
Филозофски факултет, Ниш

Абстракт. Циљ истраживања је био да се испита који су васпитни стилови и социоекономски параметри повезани са нестабилним самопоштовањем адолесцената. Самопоштовање је евалуативна димензија представе о себи, чија стабилност у времену одражава аутономност и интегритет личности. На узорку 280 средњошколаца примењена је скала актуелног самопоштовања ССЕС два пута, са временским размаком од 30 дана, ЕМБУ скала васпитних стилова и упитник са општим подацима о испитаницима и социоекономским параметрима. Показало се да васпитни стил емоционална топлина родитеља (и оца и мајке) корелира са нестабилним самопоштовањем адолесцената. Значајна корелација између васпитних стилова и нестабилности самопоштовања пронађена је и код недоследности, ниске контроле и заштите оца. Стабилно самопоштовање је у значајно негативној корелацији са недоследношћу мајке. Од различитих социоекономских параметара одлучујући за стабилно самопоштовање су ниво образовања оца и зајимање оца. Васпитни стилови имају већи утицај него социоекономски параметри на ниво самопоштовања.

Кључне речи: самопоштовање, васпитни стил, социоекономски параметри, адолесценти.

Представа о себи је субјективна појава и представља укупност опажаја, мисли, осећања и предвиђања особе о себи као искуственом објекту и као учеснику у интеракцији са физичким и социјалним окружењем (Navelka, 1992). Она чини динамичку компоненту личности и утиче на њено мишљење, осећања и понашање. Представа о себи тежи да се одржи и оно што би евентуално могло да је пољуља не може се једноставно асимиловати. Некада је то и по цену одбрамбене трансформације информација, путем рационализације, потискивања, селективне пажње и заборављања или једноставним избегавањем одређених особа и ситуација. На овај начин личност одржава емоционалну стабилност и предвидивост сопствених реакција и понашања.

* E-mail: nobilis@eunet.yu

Како ће се формирати и развијати представа о себи зависи од много фактора. Прве повратне информације о изгледу, особинама и способностима добијамо од блиских особа, пре свега родитеља. Они су наше »социјално огледало« (Орашић, 1995) у коме се одражавају секвенце идентитета и представе о себи. Постепено кроз процес сазревања, свест о себи све више се диференцира. Евалуативна димензија представе о себи, самопоштовање, омогућава да се њени различити аспекти хијерархијски уреде и интегришу. Они аспекти који су мање значајни за самопоштовање биће маргинализовани, за разлику од аспеката којима побољшавамо самоевалуацију и који имају централно место у хијерархијски организованој структури представе о себи (Орашић, 1995).

Одржање оптималног нивоа самовредновања је једна од примарних потреба личности. Према класичном психоаналитичком учењу, одбрамбени механизми имају значајну улогу управо у одржавању стабилног самопоштовања. Особе развијеног интегритета су особе чије је самопоштовање високо и стабилно. *Стабилност представе о себи и самовредновања омогућава висок степен аутономије у односу на утицаје из средине, а што представља обележје зреле и интегрисане личности.* Повећана стабилност и аутономија јављају се код оних особа чије су когнитивне способности развијене, које имају реалнију слику о себи, стабилнији вредносни систем и позитивнија искуства са другим људима (Нрнјиса, 1982).

Јенсен и сарадници (Jensen *et al.*, 1991) су настојали да обједине различите појмове који се симултано користе у литератури, а тематски су веома блиски појму »свест о себи« (селф концепт). Многи од ових појмова су развијани готово независно један од другог. Истраживачки императив на овом пољу, према њиховом мишљењу, постала је *развијена селф теорија*. Јенсен и сарадници су понудили хијерархијски модел развоја селфа. Овај хијерархијски модел није узрасно специфичан. Развој нижих нивоа представља базу за прогресију на више нивое функционисања. Виши нивои могу бити достигнути и ако се прескоче неки нижи нивои, али ће увек бити присутан недостатак адекватне основе. На пример, неко може достићи висок ниво самопоуздања, али уколико је самопоштовање недовољно развијено, то самопоуздање може изгледати вештачко и нестабилно. Особа која је извештачено самопоуздана и која у основу нема позитивних осећања према себи или рудиметарну самоконтролу, имаће тешкоће да одржи висок ниво самопоуздања.

Одмах по рођењу, и током прве године, дете нема развијену свест о себи. Оно још не зна да разликује себе од других. Потребно је време док не sazру неурофизиолошки услови за развој сазнања о себи. Убрзо по

откривању сопственог јединственог и од осталог света одељеног идентитета, појављују се осећања према себи, самопоштовање и оно представља први ниво развојне селф теорије Јенсена и сарадника. Самопоштовање у почетку зависи од начина како је дете неговано и подизано током прве и друге године живота. Позитивна представа о себи развија се из позитивних повратних реакција које пружа најближа дететова околина, њему значајне особе, о његовом телу, способностима и другим атрибутима. То су рудиментарна сазнања и доживљавања себе, која су независна од телесних и биолошких функција и важна за осећање сигурности и љубави.

Прва компонента другог нивоа развојне селф теорије је самоконтрола. Достицање самоконтроле почиње још на предшколском узрасту и протеже се кроз цео живот. Самоконтрола је неопходан услов за развој самопоуздања. У овој теорији самопоуздање има исто значење као самоефикасност у Бандуриној теорији. Уједно, то подразумева и унутрашњи локус контроле. Без способности да се регулише сопствено понашање, односно без развијене самоконтроле, не може се остварити ефикасност ни на једном пољу делатности.

На крају детињства, у раној адолесценцији, особа овладава формалним операцијама мишљења и способна је да размишља о себи. Током овог периода, постепено се појављује високо развијен ниво самосвести. Развијене формалне операције и способност апстрактног мишљења захтевају да се изврстан део времена проводи у саморефлексији не би ли се оформило осећање идентитета. Највиши ниво другог стадијума, идентитет, је композитни поглед особе на све аспекте понашања и личности. Што се тиче последњег нивоа у развојном, хијерархијском моделу, он је досегнут када се постигне интеграција и аутономија представе о себи. На овом нивоу развија се самоактуализација и викаријско поткрепљење. Особу која је достигла овако висок ниво у развоју представе о себи карактерише моралност и несебичност.

Оно што овај развојни модел представе о себи чини посебно интересантним за нас јесте наглашавање значаја самопоштовања. Оно представља темељ развоја самоконтроле, а тиме и самопоуздања. Без развијеног самопоштовања нема ни достизања аутентичне, независне али и друштвено интегрисане личности.

У савременој психолошкој литератури постоји читав низ истраживања на тему развоја самопоштовања и значаја високог или ниског нивоа самопоштовања за адаптивно и маладаптивно понашање особе. Особе које себе високо вреднују мање су осетљиве на неуспехе и критику, јер их не доживљавају као претњу за разлику од особа са ниским само-

поштовањем. Лазарус (према: Влајковић, 1992) је истицао да особе са високим самопоштовањем неку ситуацију процењују као мање стресну у односу на особе са ниским самопоштовањем, јер имају поверења у сопствене способности, осећај контроле и оптимизам. Ако је високо самопоштовање праћено осећањем да господаримо ситуацијом онда оно »смањује« негативне емоције. Такве особе предузимају активности оријентисане на проблем, док особе са ниским самопоштовањем изражавају самосажалење, резигнацију и потребу за подршком других. Кемпбел (према: Schutz, 1998) сматра да особе са ниским самопоштовањем имају мање јасну представу о себи и више зависе од мишљења других људи. У претећим ситуацијама индивидуе са ниским самовредновањем имају снажну жељу да се удружују са другима, да од њих добију подршку, за разлику од особа са високим самопроценама, код којих не срећемо такве потребе. Критика их много озбиљније погађа него особе са високим самопоштовањем.

У периоду адолесценције развој представе о себи се интензивира. Током овог периода варијације самопоштовања нису необична појава. Често контрадикторни атрибути представе о себи, не могу се одмах интегрисати што изазива збуњеност и конфузију. Интеграција супротних аспеката представе о себи одвија се постепено. На узрасту од 11 до 13 година когнитивни развој повећава свесност о сопственим психичким карактеристикама које у себи носе супротности, али тек на узрасту од 14 до 16 година те супротности изазивају унутрашњи конфликт (Ораџић, 1995). Адолесценти могу бити веома узнемирени због ових противречности, па их повремено обузима осећање интензивне патње. »Шта сам ја, стварно?«, може бити питање које себи постављају на »ничијој земљи« између детињства и одраслог доба. У касној адолесценцији овај конфликт се разрешава и не ствара узнемиреност и патњу, мада не значи да су противречности престале да постоје.

Према подацима Дибоа и сарадника (Du Bois & Hirsch, 2000) за период од 1984. до 1999. године, објављено је 1.463 чланака у којима се спомиње улога самопоштовања или блиских појмова у периоду ране адолесценције. Међутим, мање од трећине тих радова бави се самопоштовањем као централним проблемом. Поменути аутор сматра да, према резултатима досадашњих истраживања, самопоштовање не само да утиче на школски успех, доживљај стреса, девијантно понашање и коришћење алкохола у адолесценцији, већ сви ови чиниоци повратно делују на самопоштовање. Знатан број емпиријских радова односио се на проблем како различити породични фактори утичу на развој осећања сопствене вредности.

Породични чиниоци и самопоштовање

Једно од првих значајних истраживања у вези односа различитих породичних чинилаца и самопоштовања деце је Сирсово истраживање из 1957. године (према: Ораџић, 1995). Њиме су обухваћени следећи аспекти породичних односа: пермисивност, подешавање породици, оријентација према одговорности, доминантност у односима отац–мајка, родитељска топлина и прихватање. Показало се да деца са вишим самопоштовањем потичу из мањих породица, били су раније рођена деца у односу на другу децу у породици, и односи са родитељима су били топлији него у породицама деце са ниским самопоштовањем. Код дечака нижа доминантност оца у односима отац–мајка била је повезана са повољнијом представом о себи, при чему је опажена доминантност била везана не за доношење одлука, већ за доминантност у контроли и кажњавању. Уз то, показало се да је прихватање маскулине оријентације повезано са повољнијим самопоштовањем без обзира на пол.

Куперсмит (Coopersmith, 1967) је на узорку дечака од 10 и 12 година испитивао самопоштовање и видове родитељског понашања. Ниско самопоштовање највише је заступљено код дечака чији родитељи потенцирају послушност, подешавање према другим људима, беспомоћност и услужност. То је вид екстремно јаке контроле коју спроводе родитељи над понашањем своје деце. Просечно самопоштовање показују дечаци чији се родитељи понашају заштитнички, имају низак ниво аспирација и лако праштају својој деци. Високо самопоштовање код деце среће се у породицама где су норме понашања и подела улога јасно дефинисани. Кажњавање деце увек је у вези са кршењем тих норми и дете их доживљава као оправдане. С друге стране, дозвољена је максимална слобода унутар утврђених норми.

Розенберг (према: Ораџић, 1995) је 1965. године извео истраживање на узорку од 5.000 адолесцената у коме је испитивана повезаност самопоштовања и низа социјалних и породичних фактора – од религије, класе, расе до величине породице, редоследа рођења, пола, комплетности породице и интересовања родитеља за дете. Високо самопоштовање и стабилна слика о себи повезани су са блиским односима адолесцената с оцем. Индиферентно понашање родитеља имало је најлошији утицај на самопоштовање. *Супортивно понашање родитеља код једног значајног броја адолесцената било је повезано са нижим самопоштовањем, него у рестриктивним породицама.* Највише самопоштовање показивали су испитаници чији су родитељи давали подршку њиховим напорима везаним за постигнуће.

Новија истраживања овог проблема избегавају да се баве мерењем неког општег васпитног стила оба родитеља, већ све више истичу да очеви, а не само мајке, имају значајан допринос у здравом подизању деце. Према Харисовим и Хауардовим резултатима (према: Жиропађа 1991), емоционално занемаривање са очеве стране води негативном самовредновању, док занемаривање од стране мајки ствара потребу за подршком ван породичног круга, али нема битног утицаја на процењену вредност самопоштовања.

К. Пиорковска-Петровић (1995) испитивала је везу између васпитних поступака родитеља и просоцијалне оријентације младих, агресивности и самопоштовања. Уколико мајке и очеви пружају више љубави и заштите својој деци, њихова деца су спремнија за сарадњу, емпатичнија, имају виши ниво самопоштовања и мање су агресивни.

У једном истраживању Опачића (1995), испитивани су следећи фактори породичне интеракције: узајамно поверење, интимност, кажњавање и контрола (посебно за оца, посебно за мајку), опште задовољство породицом и представа о себи. Самоевалуација девојака била је у већој корелацији са опажањем породичних односа него код младића. Такође, овај аутор је установио да је несистематско кажњавање извор научене беспомоћности, која се најчешће манифестује кроз осећај глобалне некомпетентности.

У испитивањима како социоекономски фактори утичу на самопоштовање, поставља се проблем: који од мноштва индикатора социјалног статуса узети у обзир и колика је поузданост ових индикатора. Проблем социоекономског статуса, када су у питању деца и адолесценти, још је сложенији, јер је њихов социјални статус несумњиво одређен статусом њихових родитеља. У психолошким истраживањима придаје се значај и субјективном доживљавању, па је за мерења ових параметара, у ствари, релевантна субјективна процена социјалног статуса.

У породицама са нижим социоекономским статусом услови социјализације битно су другачији него у породицама средњег и високог економског статуса. Разлике су најизразитије у начину комуникације и емоционалној експресији (Bee & Mitchell, 1984). У породицама које су економски најугроженије далеко се мање испољавају позитивне емоције, док су међусобни конфликти чешћи. Родитељи који по свом социоекономском статусу спадају у тзв. средњи слој, толерантнији су према деци, постављају им веће захтеве и имају већа образовна очекивања. Мајке из средње класе дају више савета, мање се директно мешају, мање користе негативни фидбек и показују већу осетљивост и разумевање за потребе и особине свог детета.

Различите студије које су се бавиле утицајем економских тешкоћа на адолесценте говоре о негативним ефектима економских проблема, који су посредовани променама у односима између родитеља и деце. Лемперс (Mayhew & Lempers, 1998) је пронашао да су економске тешкоће у породици повезане са усамљеношћу и депресивношћу адолесценткиња. Економски проблеми доводе до недоследности у васпитавању и смањене неге што нарушава однос очева и кћери. Уколико отац и мајка нису кадри да одрже традиционалне вредности и поделу улога наслеђену од ранијих генерација и ако је то последица економских тешкоћа, самопоштовање оца и мајке може бити пољуљано. Продужена економска депривација ствара терен за незадовољство, изолованост, чешће конфликтне ситуације и депресивна расположења. Ови истраживачи су установили да је негативна корелација између самопоштовања синова и финансијских тешкоћа очева посредована квалитетом подршке у односима отац–син.

Различит економски статус родитеља доприноси разликама у схватању како треба васпитавати децу и припремити их за живот и будућност. Уколико је животна реалност несигурнија, утолико су стратегије борбеније и оштрије или дефанзивне и пасивне. Социјални фактори делују директно и индиректно на представу о себи, идентитет и самопоштовање. Економска депривација повлачи за собом образовну и културну. Млади који нису имали интелектуалне подстицаје у својим срединама имају мање прилике да развијају своје способности и даље напредују кроз школовање. Ако је околина нестимулативна за учење, рано ће се формирати неадекватна слика о својим способностима, а то ће омести даље напоре да се постигну добри резултати у школи и напредује на друштвеној лествици.

Проблем и циљеви истраживања

Основни проблем овог истраживања био је да се установи како различити васпитни стилови и параметри материјалног положаја породице корелирају с променама у самопоштовању адолесцената. Самопоштовање може да варира у различитим ситуацијама, нарочито код младих. Још је Виљем Џејмс приметио да је самопоштовање подложно моменталним променама јер »слично барометру пораст и опадање самопоштовања су у функцији нечијих аспирација и искуства успеха или неуспеха« (Heatherton & Polivy, 1991: 895). Распон тих промена може бити већи или мањи. Наравно, уколико су промене чешће и распон већи, утолико је особа емоционално нестабилнија. *Стабилност самопоштовања је дефиниса-*

на као износ краткотрајних промена у самовредновању селфа, које се не разликују од типичног нивоа самопоштовања (Tevendale *et al.*, 1997).

Број студија које се баве проблемом стабилности самопоштовања није велики. Розенберг (према: Tevendale *et al.*, 1997) је 1985. открио повезаност између скорга на скали стабилности селфа и параметара анксиозности, депресије и агресије на три велика узорка деце и адолесцената узраста од 11 до 17 година. Приближно једна трећина младих на узрасту 12 и 13 година показали су висок степен нестабилности у самопроценама. Наведени подаци указују да је проблем знатних промена у самопоштовању у кратком временском периоду веома важан. Дибоа и сарадници (Du Bois & Hirsch, 2000) потврдили су у својим истраживањима да је нестабилност самопоштовања значајанији предиктор депресије од његовог нивоа.

Проблем у овом истраживању је који породични чиниоци посредују да се формира стабилно, односно нестабилно самовредновање. То је определило *циљеве* које треба установити:

- који васпитни стилови родитеља погодују формирању стабилног самопоштовања код адолесцената,
- који параметри економског положаја породице могу бити повезани са променама у самопоштовању адолесцената,
- који од испитиваних чинилаца имају доминантну улогу у одржању стабилног нивоа самопоштовања адолесцената.

Метод истраживања

Васпитни стил односи се на процену васпитних поступака родитеља од стране адолесцената, путем којих родитељи остварују своје васпитне циљеве. Васпитни поступци не зависе искључиво од циљева васпитања, већ и од емоционалног односа између родитеља и адолесцента. Према томе, васпитни стил може да проистиче из базичног осећања прихватања и љубави, али и одбацивања и условне љубави (Piotkowska-Retrović, 1990). Васпитни стилови у овом истраживању мерени су преко ЕМБУ упитника шведског аутора Периса и то Аринделова адаптирана форма (према: Шаула, 1989). Скала није намењена одраслима, већ деци претежно адолесцентног узраста и садржи следеће факторе.

Прихватање које карактерише емоционална топлина родитеља према детету, одобравање, разумевање, интересовање за дете при чему се често користе објашњења када се тражи дисциплина, а ретко се користе физичке казне. На ЕМБУ скали овај фактор детерминишу ајтеми сврстани у субскеале: пружање топлине, љубави и пажње, пружање по-

дршке детету у стварима које су за њега важне, без неповерења, високо поштовање дететовог мишљења и осећање детета да може да се ослони на родитеље и затражи помоћ. Овај фактор обухвата оне облике понашања који се односе на психолошко награђивање.

Одбацивање се најчешће манифестује кроз неизражавања позитивних осећања, а отворено испољавање негативних, сталан критички однос према детету, бројне захтеве, неразумевање мотива дечијег понашања и непоштовање дечијих потреба, строго кажњавање, застрашивање, омаловажавање, ускраћивање пажње детету и његовом мишљењу и диктаторски однос према њему. Овај стил у васпитавању детерминишу ајтеми класификовани у субскеале: директно, отворено кажњавање, лишавања, вређања, изазивања стида и осећања кривице, запостављање детета и одбацивање. Овај фактор који обухвата све набројане видове понашања, одликује психолошко кажњавање детета.

Презаистићивање карактерише емоционална везаност и доминација родитеља који утичу на претерано исправљање понашања детета и претеране захтеве уз присиљавање. Дете се усмерава према захтевима родитеља без уважавања његове личности и развојних могућности. Овакав однос према детету има бројне начине испољавња и на ЕМБУ упитнику он се испољава преко заштите детета на жустар и ауторитативан начин, релативно висок степен наметљивости, намера да се у великој мери све зна шта дете ради, постављање високих стандарда успешности у понашању, школи, наметање строгих правила и захтева за безусловном послушношћу. Субскеале које су обухваћене овим васпитним стилем су: мешање, усмеравање, претерана заштита, изазивање осећања кривице и стида, и делимична толеранција.

Недоследност се односи на понашање родитеља које се разликује од ситуације до ситуације, тј. једном награђују неки вид понашања, а други пут или не реагују на то или га кажњавају. Дете нема стабилне критеријуме на основу којих би усмеравало и кориговало своје поступке. Оно је несигурно у погледу исправности онога што ради, као и у погледу родитељске љубави. Овакво понашање родитеља готово редовно прати појава неуротских сметњи код детета (Rot, 1980). Недоследност је мерена скалом чији се ајтеми односе на неиспуњавање обећања, различите захтеве оца и мајке и непредвидивост њихових реакција и захтева. Ова скала додата је Аринделовом упитнику када су проверавана његова метријска својства на нашем узорку адолесцената.

Чиниоци који су повезани са самопроцењом уопште, па и самоцењењем, уврштени у ово истраживање су и *социокономски параметри*: материјална примања, образовни ниво родитеља, занимање родитеља,

запосленост родитеља, општа мерила материјалног стандарда (кућа у власништву или стан, квадратура стамбеног простора, има ли испитаник своју собу, да ли породица живи самостално или у заједници са старијом генерацијом, као власници или подстанари, опремљеност стана потребним уређајима за домаћинство и белом техником) структура и потпуност породице.

Самопоштовање је евалуативна димензија представе о себи. То су сопствена позитивна и негативна осећања према себи, уско повезана са веровањем у сопствену ефикасност и осећањем контроле над сопственом судбином и указује на степен у коме особа верује за себе да је значајна и вредна (Карор-Stanulović, 1988). За процену самопоштовања коришћена је скала ССЕС Хатертон и Поливија (Heatherton & Polivy, 1991) која садржи актуелну самопроцену физичког изгледа, социјалне адекватности и интелектуалне способности. Већина истраживања самопоштовања у адолесцентном узрасту указује на значај управо ових аспекта самоевалуације за младе. Скала је настала од ЈФС скале, аутора Јанис и Фиелд, мултидимензионалне скале самопоштовања Ликертовог типа коју су Хатертон и Поливи (Heatherton & Polivy, 1991) модификовали и прилагодили потребама мерења пре свега актуелног, пре него типичног нивоа самопоштовања. Промена је настала у инструкцији за попуњавање ове скале од 20 ајтема, која нагласак ставља на то шта испитаници мисле о себи у актуелном тренутку, не генерално, већ у датом моменту и контексту.

Стабилност самопоштовања је дефинисана као износ краткотрајних промена у самопоштовању, које се не разликују знатно од типичног нивоа. Ову димензију самопоштовања мерили смо преко већ споменутог упитника и то два пута са размаком од 30 дана. Непосредно пре другог тестирања испитаницима је задата ненајављена контролна вежба из математике, која би требало да буде извесна стресна ситуација за испитанике, поготову за оне који су иначе склони нестабилном самопоштовању.

Узорак

Испитивање је обављено са ученицима трећих разреда осам средњих школа у Нишу. Укупан број испитаника којима су задати поменути тестови износио је 280. Прво је задат упитник са општим подацима о испитаницима и подацима о социоекономском статусу, затим ЕМБУ скала васпитних стилова и на крају ССЕС скала актуелног самопоштовања. Тридесет дана после првог тестирања поново је задат ССЕС упит-

ник. Као што је речено, пре другог тестирања ученици су радили контролну вежбу из математике, која није била најављена, а према договору са наставником математике задати су изузетно тешки задаци, које до тада нису радили у школи. Одмах након тога ученици су добили ССЕС упитник. Друго тестирање самопоштовања било је крајем маја 2001. године, када би лоша оцена на контролној вежби могла да поремети коначан успех. Питање је колико је заиста за средњошколце ово стресна ситуација. Пошли смо од претпоставке да ће се у узорку издвојити један део оних ученика чије су самопроцене нестабилне и које и мањи поводи могу пољуљати.

У узорку је било 39% младића и 61% девојака. У табели 1 налазе се подаци о образовању и занимању родитеља ученика изражени у процентима.*

Табела 1: *Образовање и занимање родитеља*

Степен образовања	Отац (%)	Мајка (%)	Занимање родитеља	Отац (%)	Мајка (%)
НКВ	5.22	9.03	Незап. и домаћице	7.25	15.22
КВ	14.55	10.11	Радници и мајстори	29.39	18.84
ССС	36.94	46.57	Службеници	14.5	3.08
ВШ	12.69	11.91	Интелектуалци	32.06	27.12
ВСС	27.24	20.50	Приватници	9.54	4.35
Докторат	3.36	1.81	Пензионери	7.25	3.62

Анализа резултата и дискусија

На основу разлике у нивоу самопоштовања између првог и другог мерења самопоштовања сваког испитаника израчуната је средња вредност разлика ($AS=5$). Код оних ученика где смо установили да је разлика првог и другог мерења самопоштовања била већа од просечне разлике сматрали смо да је дошло до значајног пада или пораста самопроцена у релативно кратком временском интервалу и под утицајем стресне ситуације (контролна вежба). Формиране су три групе испитаника. Прву групу чинили су они испитаници код којих је дошло до значајног пада самопоштовања након другог тестирања. Другу групу чинили су испитаници чије осцилације самопоштовања нису веће од просечне разлике.

* Остала обележја узорка (школски успех, место боравка испитаника, материјална примања, стамбени услови, општа мерила материјалног стања, потпуност породице) нису приказана у овом раду, јер нисмо добили значајну повезаност са променама у актуелном самопоштовању.

Трећу групу чинили су испитаници код којих је дошло до знатног пораста самопоштовања након другог испитивања. У табели 2 су приказане средње вредности актуелног самопоштовања у првом и другом мерењу код ових група.

Из табеле 2 види се да су у групи са стабилним самопоштовањем (то је друга група испитаника) промене у просечној вредности актуелног самопоштовања између два тестирања незнатне. То се не може рећи за прву и трећу групу. У њима су просечне вредности самопоштовања у првом и другом мерењу доста различите. Интересантно је да у трећој групи испитаника бележимо највише вредности самопоштовања, након другог мерења. Очигледно да високе самопроцене не морају увек бити и стабилне.

Табела 2: Просечне вредности актуелног самопоштовања у групама у два мерења

	Прва група		Друга група		Трећа група	
	АС	СД	АС	СД	АС	СД
Актуелно сам. 1	70.38	8.52	71.78	8.13	65.74	7.70
Актуелно сам. 2	61.18	8.37	72.43	8.47	74.52	8.00

Наредни корак био је да проверимо како у овако формираним подгрупама корелирају различити васпитни стилови родитеља с актуелним самопоштовањем приликом другог мерења. Резултати су дати у табели 3.

Табела 3: Корелација васпитних стилова и актуелног самопоштовања у различитим групама

Актуелно самопоштовање	Група 1	Група 2	Група 3
Недоследност мајке		-0.364	
Недоследност оца			-0.333
Одбацивање мајке			
Одбацивање оца			
Презаштићивање мајке			
Презаштићивање оца			-0.367
Емоционална топлина мајке	0.304		
Емоционална топлина оца	0.385		

У групи код које је дошло до знатног пада актуелног самопоштовања при другом мерењу постоји значајна корелација између емоционалне

топлине оба родитеља, нарочито оца и висине самоевалуације. Извесне ставке скале емоционална топлина и прихватање, као на пример: »Кад направим неку глупост све сам могао средити ако замолим родитеље за опроштај«, или »Кад су ствари лоше кренуле по мене, осећао сам да родитељи покушавају да ме умире и охрабре«, говоре о веома протективном односу родитеља. Такав однос доприноси доброј самопроцени при првом мерењу актуелног самопоштовања. Међутим, некад превише брижљиви родитељи својом добротом или тежњом ка савршенству стварају снажно осећање кривице и зависности (Тадић, 2000). Када се појаве тешкоће или неуспех, то може изазвати незадовољство собом и осећање кривице и стида. Особа генерално не мора имати снижено самоцењење у односу на друге људе, али у односу на своје Идеално Ја може. Уколико је то Идеално Ја савршеније, а што код деце оваквих родитеља није редак случај, и поред високог генералног самопоштовања у контексту поређења са другим људима, особа може осећати да изневерава свој идеал. Управо због тога на неким ставкама скале може испољити нижу самопроцену.* У ситуацији стреса такве особе су више забринуте за утисак који остављају и склоне су да сумњају у своје способности.

Ова група је малобројна. Свега 32 испитаника су имали знатно нижу самопроцену при накнадном тестирању, али према овим резултатима емоционална топлина родитеља није пресудна за стабилност актуелног самопоштовања. Ученици из ове групе су осетљивији на промене у окружењу и лако сумњају у своје квалитете, мада њихови родитељи испољавају емоционалну топлину и прихватање.

У групи са најмањим променама самопоштовања имамо негативну корелацију са недоследношћу мајке, тј. ниска недоследност мајке значајно корелира са високим и стабилним актуелним самопроценама. Ово је очекиван резултат. Изгледа да је доследност мајке значајнија за стабилно самопоштовање од доследности оца.

У групи која себе знатно боље процењује (трећа група) након контролне вежбе из математике (N=65), налазимо значајну негативну повезаност са недоследношћу и презаштићивањем од стране оца. То значи да недоследност оца доприноси нестабилном самопоштовању. Повишено самопоштовање у трећој групи може бити знак позитивних напора личности да превазиђе стресну ситуацију. Међутим, изван стресне ситуације испитаници у овој групи себе најслабије вреднују. Ниска само-

* Ја Идеал је идеална представа о самом себи којој се тежи и једна је од функција Супер ега. Идеално Ја је идеализована поунутрена слика родитеља, настала примарно из ега. Конфликт са Супер егом ствара кривицу, а са Идеалним Ја рађа стид (»Забринут сам да ли ме сматрају успешним или неуспешним«, ставка скале ССЕС).

процена појачава осећање угрожености. Ако контролна вежба из математике доводи у овој групи до »одбрамбеног« повишења самопоштовања, значи ли то да су је ученици доживели као истински претећу? Особе са стабилним самопоштовањем контролну вежбу нису тако доживеле. Оне су једноставно независније у својим самопроценама од онога што се дешава у њиховом окружењу.

Ниска контрола и неуплитање оца у активности адолесцента, као обележја васпитног стила у трећој подгрупи, може да значи, на пример, недостатак бриге родитеља, нешто налик доследном *laisser-faire* односу, препуштање васпитања само мајци, или доминацију мајке у породици која је потиснула оца из васпитне улоге, што за адолесценте, младиће пре свега, може бити проблем у идентификацији. Наравно, ове претпоставке за које налазимо податке у литератури, тек треба доказати новим истраживањима. Наши резултати не говоре недвосмислено у том правцу.

Следећа група чинилаца за коју смо претпоставили да је значајна за висину и стабилност самопоштовања јесу различити социоекономски и демографски параметри. У истраживање су укључени: пол, школски успех, место боравка, образовање оца, образовање мајке, занимање оца, занимање мајке, новчана примања, општа мерила стандарда и потпуност породице. На основу анализе варијансе (F тест) установили смо да се наше групе, формиране према променама актуелног самопоштовања, разликују у погледу образовања оца ($F = 3.65; p < .05$) и занимања оца ($F = 5.49; p < .01$). Резултати су дати у табели 4.

Табела 4: Разлике међу подгрупама према образовању и занимању оца*

	Група 1	Група 2	Група 3
	АС	АС	АС
Образац оца	4.54	5.05	4.38
Занимање оца	3.29	4.44	4.23

Табела 4 показује да је образовање оца у просеку највеће у групи са стабилним самопоштовањем, што је повезано са стандардом породице, јер социолошке анализе (Поповић, 1991) показују да место на друштвеној

* Школска спрема родитеља је обележавана низом бројева од 1. до 8. образовног степена. Занимања су, такође, обележавана бројевима и то занимања која захтевају виши степен стручне спреме обележавана су вишим бројевима. образовање: без ОШ-1; ОШ-2; КВ-3; ССС-4; V степен-5; ВШ-6; ВСС-7; докторат-8. Занимање: незапослени и домаћице 2 (прикључени су им и пољопривредници, 1, јер их има мало у узорку), мајстори и радници 3, службеници 4, интелектуалци 5, приватници власници предузећа 6.

хијерархијској лествици код нас, у највећој мери зависи од степена стручне спреме. Занимање је такође у блиској вези са степеном образовања и оно обезбеђује одговарајуће или неодговарајуће новчане приходе породици. *Можемо на основу ових података закључити да су образовање и занимање оца, као параметри социоекономског статуса, значајно повољнији у групи са стабилним актуелним самопоштовањем него у групама са нестабилним актуелним самопоштовањем.*

Али, за тренутак се вратимо на табелу са корелацијама васпитних стилова и актуелног самопоштовања. У првој групи у којој опада актуелно самопоштовање (N=32) добили смо да и поред корелације са емоционалном топлином оба родитеља, нарочито оца, самопроцена варира, нестабилна је. Из табеле 4 видимо да ова подгрупа у погледу образовања оца није најнижа, али у погледу занимања јесте. Постоји извесна дискрепанца између занимања и нивоа образовања оца. Занимање оца често је у категорији незапослених, мајстора и радника, што најчешће не одговара нивоу њиховог образовања, па то може бити у вези са осећањем ниже социјалне адекватности код ученика из ове групе.

Према овим резултатима, очеви у овој групи су претежно професионално неуспешни. Отац као носилац социјалног статуса у породици није успео да афирмише своју стручност на прави начин, што се одражава на социоекономски статус породице. Поред тога можемо претпоставити да однос родитеља према деци има и неки компензаторни квалитет за нешто друго што родитељи, пре свега отац, не могу да пруже, па реагују неаутентично, с много попуштања, избегавајући на тај начин да потпомогну процес осамостаљивања и сепарације, а што појачава осећање несигурности. Но, независно од тога, социјална несигурност може створити осећање некомпетентности у ситуацији стреса и довести до пада самопоштовања, што младу особу чини зависнијом од дешавања у околини и умањује могућност аутономног просуђивања и доношења одлука.

Табела 5: Коефицијенти мултипле корелације (R) и детерминације (D) између варијабли васпитни стилови и самопоштовање

Самопоштовање	Мултипла корелација (R)	Детерминација (D)	F тест	Ниво значајности
Актуел. сам. 1	0.399	0.159	6.296	0.000
Актуел. сам. 2	0.366	0.134	5.147	0.000

Регресионом анализом желели смо да проверимо који су параметри значајнији за самопоштовање, васпитни стилови или социоекономски фак-

тори. Показало се да васпитни стилови родитеља могу да објасне већи део варијансе у два мерења актуелног самопоштовања него социоекономски фактори. Резултати регресионе анализе (коэффициенти мултипле корелације и детерминације) дати су у табелама 5 и 6.

Табела 6: Коэффициенти мултипле корелације (R) и детерминације (D) између варијабли социо-економски статус и самопоштовање

Самопоштовање	Мултипла корелација (R)	Детерминација (D)	F тест	Ниво значајности
Актуел. сам. 1	0.276	0.076	1.962	0.032
Актуел. сам. 2	0,302	0.098	2.541	0.002

Према величини коефицијената мултипле корелације, скуп предикторских варијабли васпитни стилови има већи утицај на критеријумске варијабле актуелно самопоштовање при првом и другом мерењу, него обележја социоекономског статуса. *То значи да су васпитни утицаји значајнији за самопоштовање адолесцената него материјална ситуација у којој се породица налази.*

Закључак

Циљ истраживања био је да се установи како васпитни поступци и социоекономски чиниоци корелирају са развојем постојане представе о себи и њене евалуативне димензије самопоштовања, код адолесцената. Промене у самопоштовању настале након стресне ситуације биле су двојачке. Самопоштовање знатно опада или знатно расте. У групи у којој опада, према проценама самих адолесцената, оба родитеља су емоционално топли и прихватајући у својим васпитним поступцима. Као и нека ранија истраживања и ово је показало да супортивно понашање родитеља, бар када је реч о самопоштовању, не даје недвосмислено позитивне исходе.

У групи у којој самопоштовање знатно расте након стресне ситуације очеви су претежно недоследни, показују недовољну контролу и ниске захтеве, према процени адолесцената. Ове две групе испитаника са нестабилним самоцењењем имају доста различите стратегије у превладавању стреса. Једни пребацују себи, лоше се осећају и самопоштовање им опада. Други стресну ситуацију превазилазе одбрамбеним повећањем самопоштовања, самоохрабривањем, али и омаловажавањем других и њихових способности. Ипак, ниједна стратегија, коју су примењивали наши испитаници, не води стабилном самопоштовању.

Резултати указују да је једино доследност мајки, од испитиваних васпитних стилова, битна за одржавање стабилног самопоштовања код младих на нашем узорку. Посредно, преко доследности као васпитног стила можемо претпоставити да се родитељи боље међусобно слажу, генерално, као и у погледу захтева према деци.

Процене васпитних поступака родитеља потицале су од самих ученика, а што је вероватно различито од стварног њиховог понашања. Ова чињеница је свакако утицала на резултате. Ипак, овакво испитивање има оправдања, јер је за формирање личности важан управо субјективни доживљај породичне климе.

Социоекономски чиниоци такође су повезани са висином и стабилношћу самопоштовања. У групи са највишим образовањем родитеља и најповољнијим занимањем, процене самопоштовања су најстабилније. Познато је да повољнији материјални услови доприносе већој отпорности на стресне догађаје (Влајковић, 1992). Када се пореде доприноси васпитних стилова и социоекономских параметара висини самопроцена, васпитни стилови су значајнији. Ови подаци говоре о изузетном значају емоционалних односа у породици, као и васпитних поступака за развој високог самопоштовања.

На крају, не сме се заборавити да васпитни и економски чиниоци најчешће делују удружено. Обично је образовање родитеља повезано и са васпитним ставовима и поступцима, као и занимањем и економским положајем породице. Ипак, наши налази говоре у прилог доминантнијем утицају васпитног стила на самопоштовање и његову стабилност код адолесцената. Тамо где родитељи имају изграђене васпитне ставове и одговарајуће васпитне стилове, посвећени су својој деци и доследни у својим поступцима, стварају се најповољнији услови за формирање високог и стабилног самопоштовања.

Коришћена литература

- Bee, L.H. & K.S. Mitchell (1984): *The developing person*. New York: Harper & Row.
- Coopersmith, S. (1967): *Parental characteristics related to self-esteem: the antecedents of self-esteem*. W.H. Freeman and Comp.
- Du Bois, D.L. & B.J. Hirsch (2000a): Self-esteem in early adolescence, *Journal of Early Adolescence*, Vol. 20, Issue 1.
- Du Bois, D.L. & B.J. Hirsch (2000b): Self-esteem in early adolescence, *Journal of Early Adolescence*, Vol. 20, Issue 2.
- Havelka, N. (1992): *Socijalna percepcija*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Heatheron, T. & J. Polivy (1991): Development and validation of a scale for measuring state self-esteem, *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 60. No. 6, 895–910.
- Hrnjica, S. (1982): *Zrelost ličnosti*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

- Kapor-Stanulović, N. (1988): *Na putu ka odraslosti*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Jensen, L., C. Huber, B. Cundick & J. Carlson (1991): Development of a self-theory and measurement scale, *Journal of Personality Assessment*, Vol. 57, No. 3, 521–530.
- Mayhew, K. & J. Lempers (1998): The relation among financial strain, parenting, parent self-esteem and adolescent self-esteem, *Journal of Early Adolescence*, Vol. 18, Issue 2.
- Opačić, G. (1995): *Ličnost u socijalnom ogledalu*. Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.
- Piorkowska-Petrović, K. (1990): *Dete u nepotpunoj porodici*. Beograd: Institut za pedagoška istraživanja i Prosveta.
- Piorkowska-Petrović, K. (1995): Uloga porodice u razvoju prosocijalne orijentacije mladih, *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja*, br. 27 (45-64). Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.
- Popović, V.M. i sar. (1989): *Srbija krajem osamdesetih: sociološko istraživanje društvenih nejednakosti i neusklađenosti*. Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu.
- Rot, N. (1980): *Socijalna interakcija II*. Beograd: Savez društava psihologa Srbije.
- Tadić, N. (2000): *Psihijatrija detinjstva i mladosti*. Beograd: Naučna knjiga.
- Tevendale, H., D. Du Bois & L. David (1997): Self-esteem stability and early adolescent adjustment: an exploratory study, *Journal of Early Adolescence*, Vol. 17, Issue 2.
- Todorović, J. (2004): Vaspitni stilovi u porodici i stabilnost samopoštovanja adolescenata, *Psihologija*, Vol. 37, br. 2, 183–195.
- Vlajković, J. (1992): *Životne krize i njihovo prevazilaženje*. Beograd: Nolit.
- Žiropada, Lj. (1991): Zadovoljstvo roditeljima, interval između rođanja i socijalna efikasnost kao korelati samovrednovanja adolescenata, *Psihologija*, Vol. 24, br. 1–2, 139–143.
- Šaula, B. (1989): *Standardizacija Upitnika za procenu vaspitnih stavova roditelja* (diplomski rad). Beograd: Filozofski fakultet.
- Schutz, A. (1998): Coping with threats to self-esteem the differing patterns of subjects with high versus low trait self-esteem in first-person accounts, *European Journal of Personality*, Vol. 12, 169–186.

Примљено 10. 03. 2005; ревидирана верзија 07. 05. 2005.

Jelisaveta Todorović

FAMILY FACTORS OF SELF-ESTEEM STABILITY IN ADOLESCENTS

Abstract

The aim of investigations was to examine what upbringing styles and socio-economic parameters correlate with adolescents' unstable self-esteem. Self-esteem is an evaluative measure of self-concept whose stability in time reflects personality's autonomy and integrity. Using the sample of 280 secondary school students, the SSES scale was administered twice, at a 30-day interval, the EMBU scale of upbringing styles, a questionnaire with general data on respondents and socio-economic parameters. It proved that upbringing style and parental tenderness (of both father and mother) correlate with unstable self-esteem in adolescents. Significant correlation between upbringing styles and unstable self-esteem was also found in inconsistency, low control and protection on the part of father. Stable self-esteem is significantly negatively correlated with inconsistency of mother. Of diverse socio-economic parameters, educational level of father and his profession are of critical

importance for stable self-esteem. Upbringing styles produce greater influence on self-esteem level than socio-economic parameters do.

Key words: self-esteem, adolescents, upbringing style, socio-economic parameters.

Елисавета Тодоровић
СЕМЕЙНЫЕ ФАКТОРЫ СТАБИЛЬНОСТИ
САМОУВАЖЕНИЯ ПОДРОСТКОВ

Резюме

Целью предлагаемого исследования явилось выявление воспитательных стилей и социально-экономических параметров, связанных с нестабильным самоуважением подростков. Самоуважение является оценочным компонентом представления о себе, стабильность во времени которого отражает автономность и целостность личности. На материале 280 учащихся в средней школе применены шкала актуального самоуважения SSES дважды, с 30-суточным промежутком времени, EMBU шкала воспитательных званий и опросник с общими данными об учащихся, подвергающихся испытанию, и социально-экономических параметрах. Оказалось, что воспитательный стиль и эмоциональная теплота родителей (и отца и матери) находятся в соотношении с нестабильным самоуважением подростков. Значительная корреляция между воспитательными стилями и нестабильностью самоуважения выявлена при непоследовательности, низком контроле и низкой защите отца. Стабильное самоуважение находится в значительно отрицательной корреляции с непоследовательностью матери. Среди различных социально-экономических параметров решающими для стабильного самоуважения являются уровень образования отца и профессия отца. На уровень самоуважения большее воздействие оказывают воспитательные стили, чем социально-экономические параметры.

Ключевые слова: самоуважение, подростки, воспитательный стиль, экономические параметры.